

ANADOLU SAHASINDA YAPILMIŞ SURE TEFSİRLERİ VE BU TEFSİRLERİN TÜRK DİLİ AÇISINDAN ÖNEMİ*

Muhammet YELTEN**

Kur'ân-ı Kerîm'in bir bütün olarak veya yalnızca sûreleri tek tek olmak üzere Arapça'dan başka dillere çevrilmesine İslâmiyet'in daha ilk senelerinde başlanmıştır. Bilhassa Hz. Muhammed zamanında bazı sûreler Farsça'ya çevirilmiştir. Kur'an'ın çevirilmesi faaliyeti sonraki asırlarda gelişmiş ve yüzyıllar boyu, bütün Doğu ve Batı dillerine çevirilmiştir. Muhammed Hamidullah Kur'ân-ı Kerîm'in 100'den fazla çevirileri bulunduğunu belirtir. Türkler'in X. yüzyılın ortalarında İslâm dinini kabul etmelerinden sonra yeni dinin esaslarını öğrenmek ve dinin ana kaynağı Kur'an'ı anlamak için kendi dillerine çevirmek istedikleri şüphesizdir.

Mevcut kaynaklar ve bu kaynaklar üzerinde yapılan değerlendirmeler bize, Kur'an'ın önce Sâmânoğulları'ndan Emîr Mansûr b. Nûh (350-365/961-976) zamanında, *Taberî Tefsiri*'nden Farsça'ya çevirildiğini göstermektedir. Zeki Velidî Togan'ın araştırmalarına göre, bu ilk Tercüme, Horasan ve Maverâünnehirli bilginlerden oluşturulan bir heyet tarafından yapılmıştır. Bu heyette Türk üyeler de bulunmaktadır.

Kur'an'ın ilk Türkçe tercümesi ise yine Zeki Velidî Togan'a göre Farsça'ya yapılan çeviri ile aynı zamanda, belki de aynı heyetin Türk üyeleri tarafından meydana getirilmiştir. Bu tercüme "satır-arası" bir çeviri olup, *Taberî Tefsiri*'nden kelime kelime şeklinde yapılan Farsça çeviriye dayanır.

Mehmet Fuad Köprülü ve ona dayanan Abdülkadir İnan'a göre ise Kur'an'ın Türkçe'ye ilk çevirisi Farsça tercümeden yaklaşık bir asır sonra, yani XI. yüzyılın ilk yarısında yapılmıştır.

Selçuklular döneminde Türkçe Kur'an ve sûre tefsirlerine rastlanmamaktadır. İslâm medeniyetinin kuvvetli tesiri altında kalan Selçuklular, birer ilim ve sanat dili olan Arapça ve Farsça'yı kendi millî dillerinden üstün tutuyorlardı.

* Bu yazı 3-4 Aralık 1999 tarihlerinde (İstanbul) Türk Dil Kurumu ile Fransız Araştırmaları Enstitüsünün birlikte düzenledikleri "Uluslar Arası Osmanlı Türkçesi Öncesi: Eski Türkiye Türkçesi Toplantısı"nda okunan bildirinin metnidir.

** Prof. Dr., İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.

Edebî ve ilmî eserler bu dillerle yazıldığı gibi, devletin resmî dili de Farsça idi. Bu sebeple Selçuklular'a ait birçok Farsça Kur'an çevirileri bulunmakla birlikte Türkçe'ye çevirilmiş Kur'an veya sûre tefsirlerine rastlanmamaktadır.

Anadolu beylikleri döneminin Türk dili açısından da müstesna bir yeri vardır. Bu dönemin temel özelliklerinden biri, Arapça ve Farsça'ya karşı Türkçeyi hâkim kılma mücadelesinin yürütülmüş olmasıdır. Arap ve Acem kültürüne fazla itibar etmeyen Türkmen beyleri Türkçe'ye değer verdikleri, şair ve edipleri koruma konusunda duyarlı davrandıkları için, kısa zamanda yeni kültür merkezleri oluşmuştur. Türkmen beylerinin siyasî mücadeleler sırasında bile, kültür hareketlerini teşvik etmeleri, Arapça ve Farsçayı iyi bildikleri halde, Türkçe yazmayı tercih etmeleri, Türkçe için bir bilişlenme devri olmuştur. İşte Anadolu Türkmen beylerinin bu kararlı ve bilinçli davranışları sonunda, Anadolu'nun çeşitli bölgelerindeki beyliklerin saraylarında yüzlerce eser ortaya konmuştur. Beylikler döneminde devrin bey ve şehzadelerinin emri ile birtakım sûre tefsirleri de bulunmaktadır.

Konumuzla ilgisini tespit ettiğimiz İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Kitaplığında, 3779 numara ile kayıtlı olan yazma eserimiz, dört ayrı kitabı ihtiva etmektedir. 249 yaprak olan yazmada sırasıyla Yâsîn suresinin tefsiri, Tebâreke Cüzünün tefsiri, Amme cüzünün tefsiri ve Fâtîha sûresinin tefsiri yer almaktadır. Eserlerin yazıldığı yer ve tarihi hakkında herhangi bir kayıt bulunmamaktadır. Ancak Yâsîn ve Tebâreke cüzünün ilk sayfalarında bulunan mukaddimelerde, tefsirlerin İnançoğulları'ndan İshak Bey b. Murad Arslan'a takdim edildiğini gösteren bir ifade bulunmaktadır. İshak Bey b. Murad Arslan'ın milâdî 1362 tarihli sikkesi mevcuttur. İshak Bey'in 1368 yılından itibaren beyliğini devam ettirmediğini, onun yerine Germiyanoglu Süleyman Şah'ın bey olduğunu, 1368 tarihli cami ve sikkelerinden anlamaktayız. Buradan hareketle müellifin bu sûre tefsirlerini muhtemelen 1362-1368 yılları arasında Denizli veya çevre illerde yazdığını söyleyebiliriz.

Eserlerin müellifleri tefsirlerde belirtilmemiştir. Bugün için İsmail Hakkı Uzunçarşılı ve Mehmed Fuad Köprülü'nün verdiği bilgilerin ışığı altında, tefsirlerin XIV. yüzyılın ikinci yarısında yaşayan Mustafa b. Muhammed tarafından yazıldığını söyleyebiliyoruz.

Siyah ciltli olan yazma 16cm. boyunda, 12 cm. enindedir. Yazı, kalın âbâdî kağıt üzerine 61 yapraklık kısmı kalın ve iri, 188 yapraklık bölümü ise ince ve küçük harflerle yazılmıştır. Ayetler kırmızı, diğer yazılar siyah mürekkeple kaydedilmiştir.

Yazmanın tamamı nesih yazı ile yazılmıştır. Yâsîn tefsirinin baştan 29 , Amme Cüzü tefsirinin sonundan 25 yapraklık kısmı ve Fâtîha suresinin tefsirinin tamamı harekesizdir. Yazmada biri Yâsîn diğeri de Tebâreke tefsirinin başında olmak üzere iki ayrı mukaddime mevcuttur. Mukaddimelerin ilk sayfası aynı olup sonraki sayfalarda farklı konular dile getirilmiştir.

Yâsin tefsirinin mukaddimesinde sûreyi okumanın hikmetleri sıralanmıştır:

“Kaçan mü’min sekerât-ı mevt irişe bu sûreyi katında okısalar bu sûrenin sağışınca ferişte ine, karşısında saf bağlayup turalar, istiğfar eyleyeler, tâ canı çıka yumağa hâzır olalar, andan cenaze ile yürüyeler kabrine varınca, çok okısın kim okımasında çok hasletler vardır, hattâ aç kişi okısa Tanrı Ta’âlâ anı toyura; korkulu okısa korkusından emîn ola; misafir okısa vatanına irişe seferi mübarek ola; fakir okısa ganî ola; borçlu okısa borcundan kurtula, mahbûs okısa halâs bula, hâcatlu okısa hâcatı revâ ola...” (Yâsin sûresi, yaprak 1b/8-13, 2a/2-7) şeklinde devam ediyor.

Tebâreke tefsirinin mukaddimesinde adalet kavramının hikmetleri anlatıldıktan sonra, her hükümdarın adaletli davranması gerektiğini, adaletli muamelâta bulunmaları halinde, dünyada saadete erişecekleri gibi ahirette de azaptan ve çürümekten uzak olacakları ifade edilmiştir.

Mukaddimelerden sonra sûrelerin tefsirleri yer almaktadır. Bütün sûreler aynı metot çerçevesinde tefsir edilmiştir. Önce sûrenin adı, nerede indiği, kaç ayet, kelime ve harften meydana geldiği ve sûreyi okumanın hikmetleri belirtildikten sonra tefsire başlanmıştır. Meselâ Amme sûresinin tefsirine mütercim şöyle başlamıştır:

“Bismillahirrahmanirrahim

Amme yetesâ elüne bu sûre Mekke’de indi âyetleri kırk bir ve kelimeleri yüz seksen ve harfleri sekiz yüz on altı durur. Übeyyi’bni Ka’b eydür Resûl hazreti eyitdi: Kankı kişi kim bu sûreyi okısa Hak Ta’âlâ ana kıyâmet gününde uçmak şarabın içüre ...” (Amma Cüzü, yaprak 111a/13, 111b/1-2) dedikten sonra sûrenin tefsirine geçilmiştir.

Sûreleri meydana getiren ayetler tefsir edilirken değişik bir yol izlenmiştir. Biliyoruz ki Karahanlı döneminde ve Anadolu sahasında gerçekleştirilen ilk Kur’an çevirileri genellikle kelime kelime yani satır-arası veya cümle cümle şeklinde çevirilmişlerdir. Yer yer önemli kabul edilen konular, biraz daha geniş olarak ifade edilerek çeviriye tefsir özelliği kazandırılmıştır.

Kelime kelime veya cümle cümle yapılmış Türkçe tercümelerde kaynak dildeki metnin kelimelerinin anlamları ile amaç dildeki metnin kelimelerinin anlamlarının denk olmasına titizlikle uyulmuştur. Bilhassa cümle cümle yapılan çevirilerde kaynak dilin söz dizimi sırasına çok dikkat edilmiştir. O kadar ki bazen Türkçe söz dizimi sırasına göre çevirdiklerini yine Arapça sıraya göre düzeltmişlerdir. “Gulâmen zekıyyen” terkiibini bir çevirmen “bunun için kim bersem sanga arığ oğlan” diye çevirmişken, bu cümledeki “arığ” kelimesini silerek “oğlan arığ” diye Arapçadaki söz sırasına uygun olarak düzeltmiştir.

Yâsin, Tebâreke, Amme Cüzü ve Fâtiha tefsirlerinin Türkçeye çevirilmesinde ise, farklı bir tercüme yolu izlenmiştir. Tefsiri yapılacak ayet belirtildikten sonra ayetin ne kelime kelime ne de cümle şeklinde Türkçe olarak karşılıkları verilmiştir. Kaynak dildeki metnin kelime ve cümlelerinin anlamları amaç dille verilmeden doğrudan doğruya ayetlerle ilgili geniş bilgiler verilmiştir. Bu bilgiler

arasında hadisler, menkıbeler, Kur'an kıssaları ve ibret alınacak dinî hikâyeler bulunmaktadır.

Bu çeviri tarzı, XIV. yüzyılın sonunda Şirvanlı Mahmud tarafından çevirisi yapılmış olan Târih-i İbn-i Kesir Tercümesi'nde de mevcuttur. Mütercim Şirvanlı Mahmud, çevirdiği eserinin mukaddime kısmında takip ettiği çeviri usulünü şu ifadelerle belirtmiştir:

“Lakin merhamet-i âmmesinden ve şefakat-ı şâmilesinden emr itdi kim Türkî diline tercüme olına, faydası âmme-i müslimîne âm ve âyidesi kâffe-i müminîne tâm ola. Pes emr-i şerife imtisal idüp mümkün oldukça **ahzar-ı ibâret**-ile tercüme olındı.”

Bu paragrafta geçen **ahzar** kelimesinin “yeşil” anlamının dışında “anlaşılması kolay olan, akla geldiği gibi söylenen” manasını da taşıdığını tespit ettik. Dolayısıyla bir çeviri tarzını ifade eden **ahzar-ı ibâret** terkihi, mütercimin çevirisini aklına geldiği gibi yaptığını belirtmektedir.

Tanıtmaya çalıştığımız Yâsin, Tebâreke, Amme Cüzü ve Fâtiha tefsirlerinde de aynı çeviri tekniğinin uygulandığını açıkça görmekteyiz.

Çeviri serbestliğinin verdiği imkan yanında Türkçecilik şuuru ile eser yazma, ayrıca tamamen Türk olan tebaanın Türkçe yazmaya zorlanması ve öğretme isteğinin dikkate alınması gibi sebeplerle yapılan bu tefsirler, bir tercüme veya tefsir değil yabancı dilde okuduğu bir metnin kendi bilgi düzeyine ve anlayışına göre kendi diliyle ifadesidir. Bu anlayış içerisinde meydana getirilen bu tefsirler gelişme aşamasında olan Batı Türkçesi yazı dilinin hızla ilerlemesine büyük katkıda bulunmuş metinler olarak değerlendirilmelidir.

Baştan sonuna kadar okuduğumuz bu sûre tefsirlerinde Türkçenin söz dizimi işleyişinde son derece etkili olan sıfat-fiil, zarf-fiil ve fiil-isimleri unsurları bol şekilde kullanılmışlardır. Bu unsurların kullanılmasıyla birlikte Farsça ki'li yapıları cümlelerin kullanma alanı daralmıştır. Böylece Türkçecilik şuuru yalnız yabancı kelimeleri kullanmama seviyesinde kalmayıp dilin en önemli varlığı olan cümleyi koruma derecesine kadar ulaşmıştır.

Ayrıca bu metinlerde Türkçenin başlangıcından itibaren ifade kalıpları içerisinde var olan şartlı birleşik cümle formuna sıkça rastlanmaktadır. Fakat genellikle -Sa morfemli yan cümlelerle kurulmuş şartlı cümleler yerine, a/e istek ekinin yer aldığı yan cümlelerle meydana getirilmiş şartlı birleşik cümleler çoğunluktadır. Bu tip cümlelere şu örnekleri verebiliriz:

“Eğer zebanilerden birisi bu dünyaya bir kez nazar kılaydı dünya halkı anun heybetinden helak olaydı..” (Yâsin tefsiri, 48b/11-12).

“Eğer tamu yılanlarından bir yılan dünyaya bir kez nefes uraydı yir yüzinde hergiz ot bitmezdi..” (Yâsin tefsiri, 48b/12).

“Eğer tamu ehli tonından bir ton dünyaya asalardı kohusından dünya ehli helâk olaydı..” (Yâsin tefsiri, 48b/13).

“Eger tamu zincirlerinden dünya tağlarından birine bir zencir bırakalardı su gibi eriyeydi...” (Yâsin tefsiri, 49a/1).

“Eger zakkumundan bir katre dünyaya tamaydı dünya ehlinün yimesi içmesi olmaydı...” (Yâsin tefsiri, 49a/3-4).

“Eger yumayalardı yidi kat yiri yaka cehenneme varaydı.” (Yâsin tefsiri, 50a/3).

“Eger dileseydün mahv kılaydun...” (Yâsin tefsiri, 50a/9).

“Eger dileseydün suretlerin mesh kılaydun...” (Yâsin tefsiri, 50a/12-13).

Sûre tefsirleri, tarihî Türk Dili sözlüğü için değer biçilmez kaynaklardır. Tefsirlerde ibadet ile ilgili birtakım dinî kavramların dışında genellikle Türkçe kelimeler kullanılmıştır. Değişik ve çeşitli bilgi verme endişesi taşıyan mütercim, Türkçede karşılığı olmayan Arapça veya Farsça kelimeleri kullandığı zaman, o kelimelerin Türkçe karşılıklarını açıklayarak vermesi Türkçenin kelime varlığının ve ifade gücünün gelişmesine katkıda bulunması bakımından son derece önemlidir. Mesela mütercim cümlesinde kullandığı **urcûn** kelimesini şöyle manalandırmıştır:

- “Ayun menzillerin takdir eyledük. Ayun yigirmi sekiz menzili vardır. Ol menâzil ki gice mahâka yani ıraka düşer, hilâl olur. Hattâ ol eski urcûn gibi olur. Urcûn diyü hurma salkımının dibine dirler. Ol hurmanın salkumunu keseler, dibinden kesmezler. Belki bir pâre korlar yıl girüp ağacı kurutmasun diyü. Ol bâkî kalanına urcûn dirler. Rûzgar-ıla ol urcûn kurur, egilür, yay gibi olur. Hak Ta’âlâ hilâli ana teşbih eyledi...” (Yâsin tefsiri, 33b/1).

-Buna Mülk sûresi dirler ve Vâkıye sûresi dirler. Vâkıye demek “saklayıcı” demek olur; Münciye sûresi dirler münciye “kurtarıcı” demek olur. (Tebâreke tefsiri, 64b/11-13).

Görüldüğü gibi son iki örnekte mütercim Türkçe’nin kelime yapma yollarını işleterek yapım ekleri ile kelime türetmek suretiyle Arapça kelimelere karşılık bulmuştur.

Kullanılan Türkçe kelimeler bakımından da sûre tefsirleri gayet zengindir. Aşağıdaki kelimeler dönemin eserlerinde olduğu gibi sûre tefsirlerinde de sıkça görülen kelimelerdir:

danışuk	: “danışma; danışılan konu”
yarındası	: “ertesi, ertesi gün”
duru gelmek	: “ayağa kalkmak”
arkuncak	: “yavaşça, hafifçe”
azamatün ucu kıyı yokdur	: “büyüklüğünün sınırı, hududu yoktur”
yörendürmek	: “yaklaştırmak, bir şeyin çevresinde dolaştırmak”.
kulunlamak	: “kısrak yavrulamak”

önürdi	: “önce, ilk önce”
saçu saçmak	: Dügün ve şenliklerde ortaya saçılması gelenek olan inci, para saçmak.”
öküş	: “çok, fazla”
kığırmak	: çağırarak, davet etmek”
kıran	: “ kenar, kıyı, uç, sınır”
dükeli	: “ hep, hepsi, bütün”
ündürmek	: “ çağdırtmak”
sünük	: “ kemik”

Tefsirlerin Türk dili tarihi bakımından da mühim bir yeri vardır. Bu eserler karışık dilli eserlerin meydana getirildiği XII-XIII. yüzyıldan sonra yazıldıkları için Oğuz Türkçesi'nde yer alan eklerin gelişme ve değışmelerini takip etme imkânını vermeleri yönünden ayrı bir önem arz etmektedirler.

Sonuç olarak bu tefsir metinlerinin aydınlığa kavuşturulmasının ve taşıdıkları özelliklere bağlı olarak üzerlerinde gramer çalışması yapılmasının Türk dili açısından son derece yararlı olacağını dile getirmek isterim.

Bibliyografya

- Ateş, Ahmed; “Burdur-Antalya ve Havalisi Kütüphanelerinde Bulunan Türkçe, Arapça ve Farsça Bazı Mühim Eserler”, *TDED*, c.II, sayı 3-4, İstanbul 1948, s. 171-191.
- Erdoğan, Abdülkadir; “Kur'an tercümelerinin Dil Bakımından Değerleri”, *Vakıflar Dergisi*, c. I, Ankara 1938, s. 47-51.
- Hamidullah, Muhammed; “Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Yazma Tercümesi”, *TM*, c. XIV, İstanbul 1964, s. 65-80.
- İnan, Abdülkadir; *Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Tercümesi Üzerine Bir İnceleme*, Ankara 1961.
- İnan, Abdülkadir; “Kur'an'ın Eski Türkçe ve Oğuz-Osmanlıca Çevirileri Üzerine Notlar”, *TDAY-Belleten*, Ankara 1960, s. 79-94.
- Korkmaz, Zeynep; *Türk Dili Üzerine Araştırmalar*, c. I, Ankara 1995, s.274-280.
- Köprülü, M. Fuad; *Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul 1926.
- Tabaklar, Özcan; *Anadolu Türkçesiyle Yazılmış Amme Cüzü Tefsiri* (basılmamış yüksek lisans tezi).
- Topaloğlu, Ahmet; *“Satır-Arası” Kur'an Tercümesi, I Giriş ve Metin*, İstanbul 1976.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı; *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı*, Ankara 1965.
- Togan, Zeki Velidi; “Londra ve Tahran'daki İslâmî Yazmalardan Bazılarına Dair”, *İslâm Tetkikleri Enstitüsü*, 111, 1959-1960, s. 135).